

Мирослав Янакиев

ЗА ПОДЧЕРТАВАНЕТО ПРИ СИНТАКТИЧНИЯ РАЗБОР*

Синтактичният разбор е важен момент от езиковото обучение. С помощта на синтактичния разбор учениците затвърдяват знанията, които са получили в уроците по синтаксис. Чрез синтактичния разбор лесно и точно може да се разкрие същността на много грешки, които учениците правят в построяването на своята писмена и говорна фраза. Синтактичният разбор приучва към правилна употреба на препинателните знакове. Ето защо средствата за онагледяване на резултатите от този разбор се използват широко в практиката. Те са твърде разнообразни по форма. Едни са по-сложни, други са по-прости. Едни изискват преписване на изречението, а с това се губи време, което би могло да се използва за разбор на още няколко изречения. Други не са достатъчно прегледни. Трети са много усложнени.

Не е случайно, че подчертаването на различните части на изречението с различни видове черти е най-разпространеното средство за онагледяване на резултатите от синтактичния разбор. То е система от сравнително прости, но удобни нагледи и макар че притежава известни недостатъци, крие възможности за усъвършенстване. Настоящата статия, въз основа на опита, който има нейният автор, цели да покаже как тези недостатъци биха могли да се отстранят.

Първият недостатък на подчертаването е липсата на единство в системата от черти. Безспорно, връзката между различните видове черти и подчертаваните с тях части на изречението е условна, но тази условност не изключва установяването на единство. Смяната на преподавателя не бива да води до смяна и на системата на подчертаване. Не е удобно също в уроците по български език да се използва една система за подчертаване, а в уроците по руски език друга. При това добре би било системата от черти да има известна, макар и условна мотивировка. Тъй като в нашите учебници по синтаксис или изобщо не се посочват начините за подчертаване на частите на изречението, или пък за някои се посочва как да се подчертават, а за други не, предлагам за подчертаването на сказуемото, подлога, допълненията и обстоятелствата да се приеме

* В сп. *Български език и литература*, I (1958), № 4, с. 41–45. Статията е публикувана с редакционна бележка: „С поместването на настоящата статия редакцията не смята, че трябва да се изоставят указанията на Министерството на просвета за подчертаване частите на изречението при синтактичния разбор. (Методическо писмо на МНП от 1954 година, с. 7)“.

системата от черти, предложена от А. В. Текучёв¹. Според тази система сказуемото се подчертава с две прави черти, подлогът с една права, допълненията с пунктир, а обстоятелствата с два пунктира.

Единичността на линиите, с които се подчертават и подлогът, и допълненията, условно може да се свърже с техния предметен характер. Подлогът и допълненията означават винаги предмети (конкретни или абстрактни) за разлика от сказуемото, обстоятелствата и определенията.

Пунктирността пък на чертите, с които се подчертават допълненията и обстоятелствата, може да се свърже с това, че те не са главни части на изречението за разлика от подлога и сказуемото, които се подчертават с непрекъснати черти, защото са главни части на изречението.

Вторият недостатък на съществуващата система за подчертаване се отнася до начина, по който се подчертава определението. Службата, която изпълнява определението, не е еднородна от логическо гледище със службите, които изпълняват останалите (главни и второстепенни) части на изречението. Определението образува заедно с определяната от него дума така наречената разширена част на изречението. Всяка разширена част на изречението изпълнява като цялост определена служба в него и затова като цялост отговаря на въпроса, с който при разбор се открива съответната част на изречението. Определението следователно винаги е част не направо от изречението, а от разширена част на изречението.

Това обикновено се разяснява на учениците, когато им се открива понятието **разширена част на изречението**. Но начинът, по който после се прави разбор на изреченията, съдържащи разширени части, както и съществуващата практика определенията да се подчертават с лъкатушна линия (~~~~~) отделно от определяните от тях думи приравнява определенията към останалите части на изречението и оставя у учениците впечатлението, че при разбора думите изкуствено се отделят една от друга. Ще поясня констатацията си с пример.

Прави се синтактичен разбор на следното изречение: „Нашата страна не изнася лошокачествени плодове.“ Обикновено постъпват така. Намират сказуемото и го подчертават. След това търсят

1 Вж. А. В. Текучёв. *Методика граматического разбора. Пособие для учителей семилетней и средней школы*. Издание третье, переработанное, исправленное и дополненное. Москва, 1952. с. 186.

подлога с помощта на въпроса „кой, що?“. Естественият отговор на този въпрос е словосъчетанието „нашата страна“. То е подлогът на изречението. Учителите обаче приучват учениците да отговарят на въпроса, с който се търси подлогът, само с по една дума, въпреки че отговорът звучи съвсем неестествено. Съществуващата система на подчертаване не само не пречи на учителите да постъпват така, но напротив, подтиква ги към подобно изкуствено атомизиране. Щом „подлогът“ се подчертава с права черта, а определението му с лъкатушна, нужно е той да се отдели от своето определение при разбора. Понеже обикновено определенията се откриват според съществуващата практика след другите части на изречението, идва момент, когато анализираната част от изречението гласи: „Страна не изнася плодове.“ Както думата „страна“, така и думата „плодове“ се оказват за известно време изкуствено отделени от своите определения.

Наистина някои учители правилно търсят при разбора определенията веднага след като открият службата на определяните от тях думи, но и това не променя по същество положението — в определен етап от разбора, макар и за по-кратко време, определяната дума пак се откъсва от своите определения. В изречението, взето за пример по-горе, ще се стигне при такъв ред на разбора пак до момент, в който ученикът ще каже: „Нашата страна не изнася плодове.“ Следователно и в този случай за известно време думата „плодове“ ще се окаже изкуствено откъсната от определението си „лошокачествени“.

Синтактичният разбор трябва да затвърдява у ученика съзнанието за цялостния характер на разширените части от изречението. Подчертаването трябва да онагледява цялостността на разширените части от изречението, именно като цялости те се свързват с другите части от изречението. Като изхождах от тази основна мисъл, аз се постарях да изработя нов начин за подчертаване на определенията и в продължение на пет години го прилагам в преподаванията си по български език във Висшата партийна школа при ЦК на БКП. Тъй като резултатите са добри, смятам, че мога да го предложа на вниманието на преподавателите, чрез страниците на сп. „Български език и литература“.

Всяка разширена част на изречението аз подчертавам изцяло така, както се подчертава съответната част на изречението. Синтактичният разбор протича съвсем естествено. Определяните думи не се откъсват от своите определения. В резултат от този първи етап на синтактичния разбор се получава редица от фиксирани

чрез съответно подчертаване разширени и неразширени подлози, допълнения и обстоятелства. Посоченото по-горе изречение при този начин на разбор би добило такъв вид:

Нашата страна не изнася лошокачествени плодове.

Вторият етап от разбора се състои в анализиране на всяка разширена част от изречението. Във всяка разширена част от изречението се търси основната дума и се отбелязва с една пресечка на подчертаващата я линия. След това се търси определението с помощта на известните въпроси *кой? какъв? чий?* и под него се поставят две пресечки. Взетото по-горе за пример изречение при такъв разбор би добило следния окончателен вид:

Нашата страна не изнася лошокачествени плодове.

Предлаганата система за отбелязване на определенията вътре в разширените части на изречението позволява сравнително добре да се онагледят и по-сложните синтактични отношения, които възникват, когато някое определение само е разширено или пък когато някое определение се отнася не към друга дума, а към съчетание от думи. Какво ни показва например разборът на следното изречение: „Моят нов познайник добре разбираше нуждите на своите сънародници“?

Разширеният подлог „моят нов познайник“ съдържа три думи. Основна от тях е „познайник“. „Нов“ е определение на „познайник“, а „моят“ е определение на цялото словосъчетание „нов познайник“ или, другояче казано, „моят“ и „нов“ са нееднородни определения на „познайник“. Разширеното пряко допълнение пък „нуждите на своите сънародници“ е словосъчетание, в което основната дума „нуждите“ има разширено определение „на своите сънародници“. В това разширено определение думата „сънародници“ е основна, а „своите“ е нейно определение. Старият начин за подчертаване на всяко определение с лъкатушна черта не дава никаква възможност да се онагледят тези важни синтактични отношения. А ето как ще изглежда анализираното изречение след подчертаване по предлагания в настоящата статия начин:

Моят нов познайник добре разбираше

нуждите на своите сънародници.

Двете пресечки под „нов“ показват, че тази дума е определение само на „познайник“, защото под „познайник“ има само една пресечка. Думата „моят“ е определение и на „нов“, и на „познайник“, та затова под нея има повече (четири) пресечки. Освен това общият брой на пресечките под „нов“ и „познайник“ е три — с една по-малко от пресечките под „моят“. Следователно „моят“ е определение на цялото словосъчетание „нов познайник“.

Друг вид синтактични отношения са отразени в пресечките под думите в разширеното допълнение „нуждите на своите сънародници“. Под служебната дума „на“ няма пресечки. Под „нуждите“ има една пресечка — тя е основна дума в словосъчетанието. Под „своите“ и под „сънародници“ има веднъж по две пресечки. Това означава, че тези думи заедно са определение на „нуждите“. Добавъчната единична пресечка под „сънародници“ показва, че тази дума е и основна дума в разширеното определение „своите сънародници“. Добавъчните две пресечки под „своите“ пък показват, че тази дума е определение на „сънародници“, тъй като „сънародници“ има една пресечка по-малко под себе си.

На някого може да се стори след казаното дотук, че предлаганата нова система за означаване на определенията е много сложна. В действителност сложни са синтактичните отношения, които тя онагледява. Старият начин за подчертаване на определенията прикрива, замазва тези сложни синтактични отношения. А такова замазване на сложността, с която се характеризира строежът на изречението, е само вредно за обучението. Преподавателят е длъжен да вижда синтактичните отношения в цялата им сложност. Следователно при обучението по български език в учителските институти и педагогическите училища описваната в настоящата статия система може да бъде само полезна, защото позволява да се онагледят и най-сложни атрибутивни синтактични връзки.

Тя е удобна обаче и за другите училища, тъй като може да отрази всяко направено с дидактична цел, но научно обосновано опростяване в синтактичния разбор. Така, за учениците, които правят едва първи стъпки в синтаксиса, анализираният по-горе изречение може да получи следния напълно опростен вид:

Моят нов познайник добре разбираше

нуждите на своите сънародници.

За определения тук може да не се говори. Останалите части на изречението обаче са нагледно оразличени една от друга.

С въвеждането на понятието **определение** разборът все още може да бъде опростен, като в разширените части на изречението се разкрива само разликата между **основна дума (определяемо)** и **определение**. На този етап от обучението нашето изречение ще получи следния вид:

Моят нов познайник добре разбираше
 // // / -----
нуждите на своите сънародници.
 -----//-----//-----

Тук са означени, така да се каже, само атрибутивните отношения от първа степен — сочи се само това, което се сочи и чрез подчертаването на определенията с лъкатушни линии, без обаче да се скрива, че определенията (думи, под които има по две пресечки) заедно с основните думи (определяемите) образуват като цялости съответните разширени части на изречението.

Третият недостатък на практикуваната сега система на подчертавания е липсата на възможност да се разграничат сказуемните определения, отнасящи се към подлозите, от сказуемните определения, отнасящи се към допълненията. Този недостатък може да се отстрани, като се установи сказуемните определения, отнасящи се към подлозите, да се подчертават с по три прави успоредни черти, а сказуемните определения, отнасящи се към допълненията, с по две прави непрекъснати и една пунктирана. Двете прави непрекъснати ще символизират връзката на сказуемното определение със сказуемното, а третата права, непрекъснатата или пунктирана, ще сочи отнесеността на определението към подлога, съответно към допълнението. Ето как би изглеждало това:

Аз станах пръв.

Вдигнаха ме пръв.

Естествено, ако сказуемното определение е разширено, атрибутивните отношения между съставлящите го думи ще бъдат означавани чрез пресечки:

Иван излезе голям хитрец.

Разгледаните в настоящата статия нови начини за онагледяване на резултатите от синтактичния разбор на изречението, безспорно,

не изчерпват цялото разнообразие от синтактични отношения, които са характерни за строежа на изречението. В своята преподавателска практика обаче аз не съм имал случай използваната от мене система на подчертаване да се окаже неудобна или неприложима. Като я излагам сега на страниците на сп. „Български език и литература“, аз се надявам, че тя ще спомогне за подобряване и задълбочаване на онези занятия по български синтаксис, които имат за задача да анализират структурата на българските изречения.